

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р **Невяна Георгиева Фесчиева, д.м.**

за дисертационния труд на доц. Силвия Ст. Александрова-Янкуловска на тема: **„Клинична етична консултация-нагласи за въвеждане, обучение в етичен анализ и приложение на методологията за вземане на решения в клиничната практика”** за присъждане на научната степен **„доктор на науките”** по научната специалност **„Социална медицина и организация на здравеопазването и фармацията“ (03.01.53)**

Със Заповед № 400/24.02.2015 г. на Ректора на Медицински университет-Плевен съм определена като член на Научното жури в процедурата за публичната защита на дисертационния труд на доц. Силвия Ст. Александрова-Янкуловска за присъждане на научната степен „Доктор на науките”.

Обща характеристика на труда. Дисертационният труд е представен в 324 стандартни машинописни страници, 36 фигури, 62 таблици и 11 приложения. Разработката на дисертационния труд следва класическата структура и обхваща: Въведение; Постановка на проблема (литературен обзор); Цел, задачи, методология; Резултати и обсъждания; Изводи, Препоръки, Приноси; Библиография.

Във връзка с труда са направени 17 публикации, от които 3 в чужбина и 12 научни съобщения, от които 6 на международни научни конференции.

Актуалност на труда. Авторката на представения труд е известна като социален медик, със специален интерес и международно признати постижения в областта на биоетиката. По тази причина изборът на темата не изненадва, а поставянето ѝ в полето на клиничната етика ѝ придава изключителна перспективност. От една страна, революционните промени в медицинските технологии, наред с непрекъснатата работа при съкратени финансови ресурси правят клиничната практика твърде сложна и

същевременно завоалират и/или поставят на по-заден план морално-етичните отношения между лекуващи екипи и пациенти, факт с пълна сила валиден за България. От друга страна, през последните 40-50 години настъпи промяна в традиционния модел на взаимоотношенията в клиничната практика - от патерналистичен, прескриптиращ - към партниращ, с уважение на автономността на пациента. Днес участието на пациента във вземане на терапевтични решения са счита за неотменна отговорност. Но тъкмо в реализацията на тази отговорност се проявяват разминаванията между необходимост и налични ресурси за осъществяването □. Сред тях са подготовката на лекари и други медицински специалисти за вземане на етични решения, разработване на методи за приложение в конкретни случаи. Авторката разглежда клиничната етична консултация (КЕК) като надежден лост за повишаване на специфичните компетенции на медицинските професионалисти да се справят по-успешно с морално-етичните дилеми в практиката си. Поставяйки КЕК в центъра на дисертацията, доц. Янкуловска навлиза в деликатната и с нарастваща значимост област на взаимоотношенията между пациенти и лечители. КЕК е едно от средствата, които могат да благоприятстват необходимия процес на хуманизация и зачитане правата на личността на пациента в клиничната практика. Всичко това прави дисертационния труд **актуален** за нашата медицинска практика, за медицинското образование, за развитието на биоетиката като теория, която все по-често е приканвана да встъпи в „реалния свят, в който се вземат решения на живот и смърт” (А.Джонсън).

Постановката на проблема е по-сполучливото, в сравнение с традиционното название литературен обзор, но също не изчерпва представеното в едноименната глава съдържание. Доц. Александрова-Янкуловска, с безспорна компетентност, изследователски и педагогически умения въвежда читателите в същността, възникването и развитието на

клиничната етична консултация и по този начин ни поднася първото у нас изследване върху проблема. Подробно са разгледани функциите на КЕК, насочени към подпомагане идентифицирането и анализа на същностен ценностен конфликт или несигурност и впоследствие изграждане на „консенсус“ или достигане „принципно етично решение“. От анализа на опита в различните държави става ясно краткото време на съществуване на КЕК, както и наличието на законодателни изисквания за етични дискусии по приема и обслужването на пациентите в няколко страни. Авторката подчертава ролята на КЕК за подобряване качеството на грижите за пациентите чрез разкриване на етични проблеми и предлагане на решението им. Изяснени са причините за търсене, целите и ползите от КЕК, моделите за въвеждане, анализите на етични дилеми като подготовка за КЕК. Добре очертани са формалните и неформалните цели на етичните консултации. Доц. Янкуловска акцентира върху предизвикателствата, които крие преходът от теоретичното познание на биоетиката към практическото приложение. Без нeнужно да се разширяват, ясно са очертани възможностите на КЕК като „мост между пациенти и клиницисти“, като неутрален форум на обмен на мнения и „превода“ им между страните. Определена е ролята на етичните консултанти, не като арбитри, а стимулиращи етичното разсъждение и адресиране нуждите на екипа, за осъзнаване правото на пациента да има мнение по вземане на ешения в процеса на собственото лечение. Показани са най-честите области/случаи (в края на живота, репродукция, уважение към автономността, конфликти между въввлечените страни), в които КЕК може да бъде особено полезна, а медицинските специалисти - подпомогнати от метода на етичен анализ. Обсъжданият проблем, посветен на **нова**, не само за България, но и за света, тематична област, се основава на голям брой - 316, при това изключително съвременни източници (50% са от последните 5 години). Обзорът на литературата подчертава актуалността на темата в

световен мащаб и обосновава целите и задачите, които изследователката си е поставила. Поради богатството на информация и качествата си на **системно теоретично проучване**, литературният обзор има самостоятелно познавателно значение и заслужава да получи по-широка популярност.

Оценка на методологията. Методологията (развита върху 22 страници) включва прецизно определените цел, задачи, хипотези, предмет, обект и конкретни изследователски методи. Всички те са обединени от трите насоки на целите:

✓ проучване на опита на практикуващи лекари (405) във вземане на етични решения и нагласите им относно въвеждане на КЕК;

✓ разработване и въвеждане в медицинското образование на метод за етичен анализ и оценка на резултатите от това обучение при 562 студенти (418 с преподаване на български и 144 с преподаване на английски език);

✓ приложение на методологията за етичен анализ и КЕК в избрани клинични звена с анализ на нейните силни и слаби страни.

За всяка от изследователските задачи са приложени адекватни методи- анализ на документи, анкети, интервю, статистически анализи. Високо оценявам разработения лично от авторката набор от 11 инструменти за събиране, анализ, оценка на информация. Съобразно с поставените цели, собственото проучване е осъществено в три, много добре очертани по задачи, обхванати лица и инструментариум, етапа: *първи-* за проучване опита на лекари от Университетски и районни болници за разрешаване на етични проблеми и нагласите им за въвеждане на КЕК (2004 -2007); *втори-* въвеждане на оригинален метод за етичен анализ в образованието на студентите по медицина и оценка на успеваемостта им в етичния анализ на казуси (2010-2015); *трети-* приложение на специалния подход МЕТАР за клинична етична консултация на място (2013-2014). За последния етап, който е свършено

нова дейност у нас, с характер на експеримент, са преведени, адаптирани и разработени материали, в т.ч. информационна брошура за вземане на етични решения при две категории пациенти.

Методологията на дисертационния труд, представена ясно и прецизно, отразява концептуално мислене, задълбочен, творчески подход и зрялост на изследователския опит. Тя е напълно адекватна на научната степен, за която аспира доц. Александрова-Янкуловска.

Оценка на резултатите и приносите. Резултатите от комплексното социално-медицинско проучване са структурирани съобразно поставените цели и задачи; показват професионалната ерудиция на авторката, уменията ѝ да интерпретира получените от нея данни в широк контекст на съвременната наука. Достоянство на труда е адресирането им към конкретната съвременна клинична практика в България и посочване реалистичните възможности за приложението ѝ. Изводите от труда са обосновани и конкретни, съдържат голям потенциал за подобряване на обучението на студенти-медици и на практикуващи лекари, както и за въвеждане на модел за етично консултиране с главна цел подобряване на грижите за болните чрез идентифициране, анализиране и справяне с различни етични дилеми. Важен изход от труда са резултатите, които допринасят за повишаване чувствителността на медицинските специалисти към етичните проблеми в клиничната практика.

Приносите на труда са в широк диапазон: теоретически, методологически и приложни. Иновативността на темата и собствената разработка на методологията налагат при голяма част от тях да изведем пред скоби „за първи път”. Най-важни от тях са:

✓ За първи път у нас е направен задълбочен критичен анализ на същността и практиката на КЕК- принос с *теоретично-познавателен* характер.

✓ За първи път е извършена оценка на процеса на вземане на етични решения от клинични лекари с различни специалности - принос с *познавателно и приложно* значение.

✓ За първи път у нас в образованието на студентите-медици е въведена разработена от авторката методика за етично решаване на клинични в казуси, апробирана през 5 академични години и оценена нейната резултатност- принос с *оригинален методически* характер и *приложно* значение

✓ За първи път целенасочено са оценени уменията на студенти по медицина за етичен анализ на клинични казуси и разработени предложения за доближаване на обучението по биоетика до клиничната практика и грижата за конкретния пациент - принос с *познавателен и приложен* характер.

✓ За първи път у нас е апробирана методология за вземане на етични решения в клиничната практика- принос с *познавателен* и *приложен* характер

✓ Разработена и успешно апробирана карта за оценка на етични анализи-принос с *оригинален методически* и *приложен* характер

✓ Разработен оригинален протокол за оценка на проведени етични срещи- принос с *методически* и *приложен* характер.

✓ Адаптирана и апробирана информационна брошура „Клинична етика-основни насоки за вземане на етични решения до болничното легло” както и собствена разработка на такава за деца и пациенти в терминално състояние

Авторефератът напълно отразява съдържанието на дисертационния труд.

Заклучение. Представеният дисертационен труд е напълно завършен научен проект, който е в едно ново поле –клиничната етика. Той е иновативен по идеен замисъл, перфектен по методология, богат по

резултати и приноси за развитие на науката, образованието и клиничната практика. Отговаря по всички критерии на изискванията за научната степен „доктор на науките“. Убедено препоръчвам на *доц. Силвия Александрова-Янкуловска* да бъде *присъдена научната степен „доктор на науките“*

Рецензент:

Доц. Неяна Фесчиева, дм

27.02.2015.